

K novější kritické literatuře o generativně transformační sémantice

František Daneš

[Rozhledy]

(pdf)

К недавней критической литературе по порождающей трансформационной грамматике / La littérature critique plus récente sur la sémantique générative transformationnelle

V důsledku převahy svých racionalistických a logických sklonů má transformační teorie tendenci představovat jazyk jako obsáhlý a zcela strohý systém značně složitých pravidel. Podle našeho názoru je jazyk méně složitý, a pokud jde o jeho aspekt sémantický, je mnohem méně strukturován. Náš názor zdůrazňuje, že jazyk je strukturován takovým způsobem, aby se mohl přizpůsobovat zdánlivě nekonečnému množství různých funkcí. Jazyk ponechává členům jazykového společenství volný prostor, který potřebují k tomu, aby mohli jazyk užívat tak, jak to vyžadují ustavičně se měnící materiální podmínky jejich společnosti a vynalézavost jejich členů. To neznamená, že se přimlouváme za úplnou libovůli; existují omezení fonologická, morfologická i syntaktická; co však dává uživateli jazyka to množství volnosti, které vyžaduje lidské myšlení, je právě aspekt sémantický. E. M. **Uhlenbeck**, *Lingua* 17, 1967, 315

Generativní model Chomského je automatické zařízení bez vstupních obsahových dat ... Od reálného procesu mluvení se liší tím, že pracuje s větami nekompletními, vytrženými z kontextu, a ne s celistvými sděleními, v nichž jsou věty podřízeny struktuře textu. Chomsky nebere do úvahy tu okolnost, že mechanismy jazyka jsou sdruženy s mechanismy poznání a že mechanismy jazykového myšlení (rečemyšlitel'nyje) jsou osobitými transformátory s množstvím vstupů a výstupů. S.

D. **Kacnel'son**, *Tipologija jazyka i rečevoje myšlenije*, Moskva 1972

Osoba, která vysloví větu *My toothbrush is alive and is trying to kill me* („Můj kartáček na zuby je živý a pokouší se mne zavraždit“), měla by být odkázána na psychiatrickou kliniku, a ne do nápravného kursu angličtiny. Podle D. **McCawleyho**, *Where do noun phrases come from?*

Je známo, že první etapa vývoje generativně transformační gramatické teorie nebyla spojena se studiem stránky sémantické. Základní dílo této etapy, **Chomského** *Syntaktické struktury* (z r. 1957), výslovně konstatovalo: „Tato studie se zabývá syntaktickou strukturou jak v širším smyslu (chápanou jako protiklad k sémantice), tak v užším smyslu (jako protiklad k fonémice a morfologii)“. „... pojem ‚gramatický‘ nelze ztotožňovat s pojmem ‚smysluplný‘, ‚mající význam‘ v jakémkoli smyslu sémantickém. ... Jsme myslím nuceni uznat, že gramatika je autonomní a

nezávislá na významu. ... Jinak řečeno, jedním z výsledků formálního studia gramatické struktury je to, že nám ukáže syntaktickou kostru, o niž se může opřít analýza sémantická. Popis významu se může na tuto základní syntaktickou kostru s prospěchem odvolávat, ačkoli systematický zřetel k sémantice zřejmě nemůže být základní pomůckou při jejím vymezení ... Tyto souvztažnosti (mezi gramat. a sémant. — F. D.) by mohly tvořit část předmětu obecnější teorie jazyka, jež by se zabývala syntaxí i sémantikou a jejich styčnými body.“ [1]

[132] Na značnou problematičnost tohoto postoje upozornili ovšem už první kritikové Chomského, především holandský lingvista A. Reichling, [2] který mimo jiné poukázal na to, že není správné ztotožňovat autonomii s nezávislostí. Jeho kritika obsahuje nejednu zajímavou myšlenku, z nichž alespoň dvě stojí za to zde uvést, neboť v dalších kritických úvahách o generativistické sémantice se znovu objevují. V souvislosti s odmítnutím názoru Chomského, že větám konstrukčně homonymním rozumí rodilý mluvčí dvojím způsobem proto, že zná jejich „transformační historii“, poznamenává, že skutečný důvod je prostě ten, že každá výpověď se objevuje vždy v nějakém kontextu anebo situaci a že daný jazykový systém počítá s tímto doplněním textových a situačních dat. Mluvčí si navzájem rozumějí nejen výlučně pomocí svého jazyka jakožto uzavřeného systému; prostředků přirozeného jazyka se užívá vždy ve spojení s daty branými ze situace, a to ovšem i v případech, kdy je jazykový systém „defektní“ (např. když dovoluje víc než jednu interpretaci): jen tehdy, když mluvčí kontext nebo situaci nezná nebo je mylně interpretuje, stává se porozumění obtížným nebo zcela nemožným. A v závěru svého článku činí Reichling odpovědným za Chomského „kryptoanalytický formalismus“ logický pozitivismus. [3]

Referát N. Chomského na IX. mezinár. kongrese lingvistů v r. 1962 (dostupný — v autorem přepracované podobě — i v českém překladu [4]) nepřinesl, pokud jde o sémantiku, nic nového (a byl po této i jiných stránkách v diskusi kritizován, [5] mimo jiné Reichlingovým spolupracovníkem E. M. Uhlenbeckem, M. A. K. Hallidayem [6] a též W. Haasem, který se, jak uvidíme, věnoval později těmto otázkám velmi soustavně). Jisté náznaky dalšího vývoje jsou v něm však přece jen obsaženy: Ve velmi málo obsažné kapitole 2.3, věnované popisné adekvátnosti v sémantice, nalézáme toto zajímavé tvrzení: „Obecně řečeno, jakmile se syntaktický popis prohloubí, pak to, co se jeví jako otázky sémantické, spadá ve stále větší míře do jeho oblasti ... Přesto však je, zdá se, jasné, že vysvětlovací adekvátnost pro popisnou sémantiku vyžaduje rozvinutí samostatné sémantické teorie ...“ (s. 150—151 čes. překl.).

Realizaci těchto dvou náznaků nacházíme pak jednak v Katzově (a Fodorově) stati *The structure of a semantic theory* (Language 39, 1963, 170—210) [7] a v přebudování celé generativně transformační koncepce, reprezentované knihou Chomského *Aspects of the theory of syntax* (Cambridge 1965). Nechávám zatím stranou sémantickou teorii

Katzovu (charakterizovanou obvykle adjektivy „projektivní“ a „interpretativní“ [8]) a povšimnu si blíže práce Chomského.

Jestliže dříve byla u Ch. gramatika (resp. syntax — Ch. terminologicky kolísala) na sémantice nezávislá, v nové koncepci se gramatika skládá ze tří velkých komponentů: syntaxe, fonologie a sémantiky. Syntaktický komponent generuje nekonečnou množinu abstraktních formálních objektů, z nichž každý obsahuje veškerou informaci relevantní pro sémantickou a fonetickou reprezentaci každé věty, a to tak, že hloubková syntaktická struktura určuje repr. sémantickou [9] a struktura povrchová (získávaná gramatickými transformacemi) pak repr. fonetickou [10] (s. 16). Přitom však se předpokládá, že syntaktický komponent obsahuje lexikon, jehož každá položka je specifikována inherentními (intrinsic) sémantickými rysy (s. 198). Tím se ovšem dostává sémantika „zadními vrátky“ i do syntaxe (přesto, že se syntaktické objekty charakterizují jako „abstraktní a formální“) a do celé koncepce se tím vloudil vnitřní rozpor, takže pak není divu, že její autor dochází v poslední kapitole (s. 163) k podivuhodnému závěru „že syntaktická a sémantická struktura přirozených jazyků zřejmě skýtá mnoho záhad (mysteries) jak co do fakt, tak principů, a že jakýkoli pokus stanovit hranice těchto oblastí musí být určitě zcela předběžný“ (s. 163). (Proto také Ch. připouští, že by tzv. „selekční pravidla“, jimiž se lexikálním položkám připisují „syntaktické (tj. sémantické syntakticky relevantní — F. D.) rysy“, mohla být převedena do sémantického komponentu gramatiky bez újmy na celkové struktuře navržené gramatiky (153).)

Jaká je vlastně motivace zavedení těchto sémantických rysů a pravidel? [10a] Při rozpracování generativní teorie na konkrétním materiálu se mimo jiné ukázalo, že se nevystačí s dosavadním aparátem, tj. s „gramatickými kategoriemi“ (jako S, NP, [134]V) a s „gramatickými funkcemi“ (relační pojmy jako subject, predicate, object). [11] Tento příliš jednoduchý generativní aparát produkoval by totiž i věty různým způsobem deviantní, negramatické. Proto se zavádějí (jako třetí složka hloubkové struktury) „syntaktické rysy“, které jsou dvojího druhu. První se zavádějí tzv. „striktními pravidly subkategorizačními“, která brání tomu, aby byly generovány věty jako *John found sad*, *John compelled*, druhé pak zmíněnými už pravidly selekčními, která brání generování vět typu *Golf plays John*, *Colorless green ideas sleep furiously* ap. Konkrétně mluveno, striktní subkategorizační pravidla zavádějí rysy typu [tranzitivní], [12] kdežto selekční pravidla se týkají rysů jako [proper], [abstract], [animate], [human]. Rozlišení těchto dvojích pravidel má zároveň postihnout různý „stupeň (ne)gramatičnosti“ vět, které tato pravidla porušují: věty prohřešující se proti prvnímu druhu pravidel (tj. subkategorizačním) jsou silněji deviantní (negramatické) než věty porušující pravidla selekční (Ch. však připouští, že tyto věty lze ve vhodném kontextu interpretovat metaforicky apod., pomocí analogie k odpovídajícím větám neporušujícím dané sel. pravidlo). [13] Selekční pravidla připojují tedy rysy typu [animate] ke každému substantivnímu uzlu a rysy typu [human subject], [animate direct object] každému

slovesnému uzlu; vznikají tak komplexy rysů, které rozhodují o tom, jaká lexikální jednotka může být pod něj dosazena (nesmí obsahovat rysy, které by byly s ním v rozporu). (Katz a Fodor pracovali se „sémantickými selekčními omezeními“, která ovšem řadili do sémantiky.

McCawley [14] soudí, že jejich postup byl oprávněný; postup Chomského prý vlastně dubluje v syntaxi to, co tak jako tak musí být obsaženo v projektivních pravidlech (interpretativního) komponentu sémantického.)

Není divu, že nikoli nepodstatné nejasnosti týkající se postavení sémantiky v popise jazyka a poněkud mysteriózní charakter Chomského hloubkové struktury vedly nakonec k tomu, že někteří lingvisté (zčásti pod vlivem kritiky U. Weinreicha [15]) postavili Chomského konstrukci zvanou standardní teorie „nohama vzhůru“, tj. základovým komponentem gramatiky učinili komponent sémantický, ztotožnivše jej s hloubkovou strukturou. Nejradikálněji formuloval své odmítavé stanovisko k (nesémantické, formálně abstraktní) hloubkové struktuře Ch. Fillmore: „... the syntactic deep structure of the type that has been made familiar from the work of Chomsky and his students is going to go the way of the phoneme. It is an artificial intermediat level between the empirically discoverable 'semantic deep structure' and the [135]observationally accessible surface structure, a level the properties of which have more to do with the methodological commitments of grammarians than with the nature of human languages“. [16] Tento „převrat“ v generativní gramatice (tato nová orientace, spojená se jmény Lakoff, Ross, McCawley bývá označována jako „generativní sémantika“ v protikladu k sémantice v pojetí Chomského, Katze aj., zvané „interpretativní sémantika“ [17]) neodstranil ovšem některé nevyřešené otázky, resp. opakuje některá problematická řešení plynoucí z vlastní podstaty generativního přístupu. Jde vlastně o samu povahu sémantického aspektu (v protikladu k aspektu formálně gramatickému) a o principiální otázku gramatičnosti nebo tzv. přijatelnosti vět. A právě tyto věci byly od počátku předmětem kritických úvah ze strany některých badatelů, kteří se snaží rozvíjet plodné myšlenky evropské a zčásti americké lingvistické tradice a kriticky se stavějí ke směru generativně transformačnímu. Vedle uvedené už stati Reichlingovy je to hlavně soubor prací Uhlenbeckových z l. 1962—1972 (viz pozn. 17), stati W. Haase [18], D. L. Bolingera, [19] C. E. Bazella, [20] z části též E. Coseria. [20a]

Proberu zde nyní podrobněji argumentaci Haasovu (která je nejúplnějši a nejsystematičtější) a zároveň upozorním na obdobné nebo doplňující myšlenky druhých autorů.

Někteří filozofové (Wittgenstein, Ryle aj.) chtěli zjistit pravidla zabraňující tvořit věty beze smyslu. Je však možné vyjádřit pomocí pravidel, co je a co není možno říkat? Je sice vždy možno rekurovat k soudu o přijatelnosti dané výpovědi u rodilých mluvčích. Avšak tento test není tak jednoduchý, jak by se mohlo zdát. Responze mluvčích jsou nejednotné, a to nejen v případech, které by bylo možno označit jako okrajové. Otázka „přijatelné,

či nepřijatelné?“ je zřejmě inherentně vágní. Lingvista potřebuje získat vhled jak do omezení, tak i do volností uplatňujících se v užívání jazyka.

Jak už na to upozornil Bazell (1964), výpovědi, které mohou rodilí mluvčí prohlásit za nepřijatelné, jsou v zásadě dvojího druhu: (1) výpovědi, které se stávají přijatelnými až po jisté opravě, kterou s nimi provedeme (Bazell je nazývá “ungrammatical”) — např. *Karel potkal, Dovolil navštěvovat*; (2) výpovědi, které se stávají přijatelnými pouhým kontextovým manipulováním, tj. zasazením jich do vhodného [136]kontextu, typu diskursu, situace (Bazell je nazývá “non-grammatical”) — např. *Smutek miluje samotu, Karel vypil rajče, Kniha se rozprchla, Můj šestiletý syn krásně maluje zelené čtvercové kruhy*.[\[21\]](#)

Jakákoli gramatika, která by nedovedla generovat takovéto a podobné věty, by sama sebe odsuzovala k výtce neadekvátnosti. Nechceme-li, aby naše gramatika bránila tvořit vtipy, vyjadřovat se ironicky, užívat metafor, tautologií, paradoxů a emfáze různého druhu, aby vylučovala poezii a filozofii a aby byla neschopná reflektovat fakta stálých a plynulých významových změn, musí dovolit takovéto věty produkovat.[\[22\]](#)

Věty přijatelné připouštějí různé stupně normálnosti, což znamená, že uspokojivá „kontextualizace“ je v různé míře snadná, resp. obtížná nebo komplikovaná. Gramatika (tj. gramatická pravidla) by měla tedy věty typu (1), tj. výpovědi nepřijatelné, vylučovat jakožto negramatické, kdežto druhý druh připouštět jako gramatické, i když sémanticky více nebo méně abnormální. Jde vlastně o dva druhy normy: (1) vnitřní správnost charakterizuje formu výpovědi; kdežto (2) citlivost na kontext charakterizuje její význam. Normy prvního druhu jsou záležitostí omezení (constraints) a pravidel, kdežto druhé nikoli.

Generativní gramatika se pokouší zachránit princip pravidel i pro kategorii druhou zavedením pojmu „stupňů gramatičnosti“ (tak např. pravidlo vyžadující u jistých sloves životný podmět by mělo stupeň nižší než pravidlo vyžadující obligatorní předmět např. u sloves *potkat, dovolit* apod. — viz výše). Avšak abychom tu měli právo mluvit o pravidlech, musila by tu být možnost specifikovat podmínky, za nichž platí (resp. neplatí). Musilo by být pravda, že kterákoli věta, která dané pravidlo porušuje, je méně normální než ta, která je splňuje. Avšak ve skutečnosti tomu tak není, a tedy o pravidla (v přesném smyslu) tu nejde.

Není totiž obtížné najít příklady, a to nikterak okrajové, na to, že věta pravidlům odpovídající je pocítována jako mnohem méně normální než věta, která je porušuje. Tak např. u slovesa *milovat* se uvádívá selekční restriktivní pravidlo připisující subjektovému substantivu rys [+ animate]; avšak např. věta *Eva miluje totožnost* (odpovídající pravidlu) je rozhodně méně normální než věta *Smutek miluje samotu* (která toto pravidlo porušuje). Nebo sl. *žrát* je vázáno pravidlem o živočišném subjektu, avšak správná věta *Šimpanz žere automobil* je rozhodně abnormální, kdežto „nesprávná“ *Můj vůz žere moc benzínu* je zcela normální. Podobně *Jan*

obdivuje své bolení zubů (spr.) je méně normální než *Spravedlnost odsuzuje surovost* (nespr.). [23]

Haas (Language, 287) poukazuje rovněž na to, že nemožnost zjistit pravidla pro selekční sémantické rysy platí obdobně i pro „pádovou“ a podobnou gramatiku a s ní spojené sémantické viněty připojované k jednotlivým participantům. Tak např. ve větě *John loves Mary* je možno označit *Mary* za „dative“ (ve smyslu Fillmorově) a *John* za „agens“; anebo *Mary* za „objective“ anebo „benefactive“ a *John* za „dative“; popř. *Mary* vystupuje jako „lokace Johnovy lásky“. Není však nutno ani možno mezi těmito alternativami volit podle nějakých pravidel: všechny uvedené sémantické rysy jsou přítomny zároveň, jsou afinní a představují sémantický potenciál dané konstrukce. (Ještě výrazněji vystupují různé interpretační možnosti při rozličném lexikálním obsazení téže konstrukce, anebo při různém kontextu.) — Můžeme [137]k tomu snad ještě dodat to, že na tu skutečnost, že sémantická interpretace větných struktur nabízí často několik rozdílných a přitom stejně oprávněných řešení, upozornil už Halliday ve své (rozmnožené) přednášce z r. 1970. Vtipně tu ukázal, že participanty věty obsažené v názvu přednášky *The teacher taught the student English* lze charakterizovat dokonce paterým způsobem.

Ti, kdož chtějí stůj co stůj zachránit sémantická pravidla, hledají východisko buď v tom, že navrhují lišit pravidla podle různých druhů „promluvených univers“ (universe of discourse) — např. lišit svět pohádek, poezie atp., [24] anebo se pokoušejí o hlubší, podrobnější subklasifikaci, specifikaci, než jakou představují Chomského subkategorizační a selekční pravidla. Takové počínání je však naprosto nerealistické, neboť specifikace, které by bylo zapotřebí nashromáždit, by vlastně znamenaly soustavný popis vesmíru; a kdyby i zjištění takovýchto specifikací realizovatelné bylo, zřejmě by takovéto informace nemohly tvořit součást systému pravidel, aniž by tím sám pojem „pravidla“ zcela ztratil smysl. (Uvědomme si, že by to např. znamenalo v případě slovesa *žrát*, a to jen v jeho významu ‚(o zvířatech) přijímat něco jako potravu‘, jednak zjistit všechny ty názvy zvířat, které mohou být u něho podmětem, a tuto množinu fixovat nějakým sém. rysem, jednak — a to je úkol ještě nepoměrně těžší — sebrat všechny názvy živočišné potravy a tuto množinu rozklasifikovat na podmnožiny přiřazené k jednotlivým druhům zvířat podle toho, co žerou (a co nežerou). Nerealnost takového počínání je očividná.) Ale ani řešení první, pomocí subkategorizace „promluvových univers“, nejeví se schůdné: kolik jich má být, podle jakých znaků je vydělit? A přitom by hranice mezi nimi byly nepochybně velmi neurčité, resp. lze tu předpokládat značné překrývání. (Pro jistá vymežitelná „promluvová universa“ či sémantické druhy promluv je ovšem možno změnit (pomocí definic) tendenci v pravidlo (to se týká zejm. vědeckého vyjadřování, např. logiky). Gramatická pravidla přirozeného jazyka musí být nutně ke kontextu necitlivá a pouze vymezený druh promluv dovoluje „pevněji spoutat“ i významy.)

A existuje konečně ještě další pokus, jak zachránit selekční pravidla: Lyons (a podobně i Fillmore) navrhuje operaci „rekategorizace“ lexikálních jednotek (tedy např. v jistých větách se substantivum *book* rekategorizuje jako 'animate', *knife* jako 'agent' apod.). Haas (JL, 86) však správně poznamenává, že „v takovém postupu je sice trochu pravdy, ale ne takové, aby zachránila pravidla“.

Na druhé straně však — říká Haas velmi správně — v subkategorizačních pravidlech je obsažen velký kus pravdy. Jde opravdu o jistý druh pravidelností (jinak bychom nedovedli vysvětlit, proč jistá spojení pociťujeme jako v různé míře abnormální, metaforická ap.), avšak takových, jaké nelze postihnout v termínech pravidel (stricto sensu). Jde o pravidelnost, která není závazná pro kteroukoli jednotlivou větu, nýbrž charakterizuje nějakou **množinu** vět (která je většinou podmnožinou množiny všech vět s daným slovesem gramaticky přípustných). Nejde tedy o zjištění nějakého pravidla, nýbrž o zjištění toho, co se vyskytuje „**zpravidla**“. Jde tu o příbuznost se zjištěními charakteru pravděpodobnostního (k této interpretaci se kloní např. Bolinger), avšak Haas dává přednost zjištěním na základě soudů o přijatelnosti a poměrné normálnosti a navrhuje mluvit tu o *ozvyklostech* (habits) a *tendencích* (na těchto termínech netrvá, jde mu jen o to, nějak terminologicky zachytit onu zásadní distinkci mezi dvěma druhy „pravidelností“ nebo „norem“).

[138] Každá věta podléhá jak pravidlům, tak tendencím. Obojí jsou součástí jazykového systému; máme tu co činit s kombinatorickými vlastnostmi. Avšak pravidla jsou obligatorní, kdežto tendence nikoli (je tu možnost volby, opce). Jak jsou obojí propojeny? To, co je opcionální, volí se v rámci toho, co je obligatorní. A právě tyto opce v rámci dané (obligatorní) konstrukce nebo kategorie konstituují její význam. Gramatická omezení (jakožto část jazykové formy) jsou ve stejné míře schopna být nositeli významu jako kterýkoli fonologicky a lexikálně omezený sled hlásek. Avšak místo abychom pouze přilepovali sémantické viněty na syntaktické kategorie, měli bychom vědět přesně, kam je třeba umístit a jak explicitně formulovat význam gramatického pravidla. To nalzáme v kontextových tendencích volit jisté lexikální prvky spíše než jiné, avšak tyto tendence nejsou součástí daného gramatického pravidla a my máme volnost nedodržovat je. Tak např. angl. sloveso *permit* je vázáno v oznamovacích větách gramat. pravidlem „subjektové subst. — *permit* — objektové subst.“ a spojeno se sémantickou tendencí volit pro obě subst. pozice názvy s významovým rysem 'animate', nadto pak subj. mívá význ. rysy 'human', 'agentive', a objekt 'affected' nebo 'liable to interference'. Přesto však můžeme utvořit sémanticky odchylné, avšak zcela přijatelné věty jako *The weather permitted us to attend. Smog did not permit the sun to rise.*

Má-li jazyk sloužit jako nástroj dorozumívání, musí mít jistou strukturní strohost: musí se řídit pravidly. Avšak aby mohl připouštět stále probíhající adaptace a změny, nesmí být užívání tohoto osobitého organického nástroje omezováno ničím závažnějším, než jsou zvyklostní

tendence se sklony trvale se měnit: jazyk musí mít dostatečný prostor pro podřizování se nebo nepodřizování se tendencím běžného úzu; co se dnes jeví jako excentrické, může být zítra zcela obvyklé. — Jazykový systém si nelze představovat jako mechanické generativní zařízení na produkování všech smysluplných výpovědí a jen těchto. To bychom popisovali příznak společnosti neschopné reagovat na nepředvídané změny, neschopné adaptace a inovace. Skutečnou tvořivost tohoto druhu nelze prezentovat jakožto produktivnost nějakého generativního zařízení; tvořivost se projevuje v užívání tohoto zařízení, předem nenaplánovatelném. (Shoda s názory Uhlenbeckovými, ocitovanými v čele našeho přehledu, je víc než zřejmá.)[\[25\]](#)

Velmi podobně jako Haas uvažují i Bolinger (B.) a Uhlenbeck (U.) (tento dokonce, zdá se, nezávisle na druhých dvou) a uvádějí celou řadu zajímavých příkladů na působení „kontextualizace“. B. velmi správně upozorňuje, že je asi nemožné myslit si větu bez jakéhokoli doprovodného kontextu; toho kontextu, který je nejvíc nasnadě, se pak nedovedeme zbavit a vede nás k tomu, že všechny jiné možnosti ze své mysli vylučujeme. Věta „vysvlečená z kontextu (stripped-down)“ vede nás k tomu předpokladu, že ten druh významu, který mívá nejčastěji, je jejím jediným normálním významem. Mnozí lidé (i lingvisté) si dovedou představit jen zcela banální řečové situace a větu jako *Nebylo dost tma, aby bylo vidět* pak odsoudí jako sémanticky deviantní, aniž uváží, na jakých různých okolnostech může viditelnost záviset. A přece ve vhodném kontextu může se uvedená věta jevit každému jako smysluplná a normální: *Nemohla jsem říct, jestli byla Venuše nad obzorem. Nebylo dost tma, aby bylo vidět.*[\[26\]](#)

Ještě obecněji a principiálněji formuluje tento poznatek U.: Každou jednotlivou větu, i zdánlivě triviální, musí posluchač interpretovat za pomoci mimojazykových daností. To je obecný princip řeči. Tam, kde nejsou situační data známa, nemůže posluchač vědět, jak má interpretovat i takovou větu jako třeba *John is playing golf*. [\[139\]](#) Chce jí mluvčí vyjádřit to, že Jan, který golf nehrává, hraje tentokrát tuto hru k překvapení celého okolí? Anebo Janova žena, která pozoruje, že Jan (který odpoledne hrál důležité golfové utkání) hraje nyní po večeři bridž velmi nesoustředěně a špatně, chtěla touto větou spoluhráčům naznačit, že Jan prožívá v duchu stále ono golfové utkání? Mimojazyková data potřebná k interpretaci smyslu věty jsou trojího druhu: (1) situace, v níž se věta pronáší, (2) předcházející věty (pokud existují), (3) posluchačovy znalosti o mluvčím a o tématech, o nichž by mohl mluvit. Jazyk není soběstačný systém. Jeho struktura je založena na předpokladu, že nebude užíván ve vakuu.[\[27\]](#)

Tím ovšem U. vůbec nechce popírat, že každá věta má svůj „systémový význam“; avšak interpretace tohoto významu může být — podle situace — velmi různá; tato významová neurčitost, kterou lze odstranit jen přihlédnutím ke kontextu atd., je zřejmě něco zásadně jiného než strukturní (konstrukční) dvojznačnost.[\[28\]](#) „Snažit se stanovit rozdíly v

syntaktické struktury pro kteroukoli možnou interpretaci každé věty znamená zavádět do syntaktického popisu distinkce, které jsou danému jazyku zcela cizí“ (*Comments*, 12). Proto také U. odmítá tvrzení J. McCawleyho, [29] že věta *John and Mary went to Cleveland* je prý dvojznačná, protože se z ní nepozná, zda se tam odebrali společně, či každý zvlášť, a správně upozorňuje, že je mnoho dalších věcí, které rovněž nejsou jasné (jako např. jakého dopravního prostředku užíli, kterou cestu do Clevelandu zvolili, odkud vyrazili atd., atd.). Tyto všechny okolnosti nepatří k sémantické složce uvedené věty a jejich neznalost nevytváří lingvisticky relevantní víceznačnost; jejich specifikace, pokud jsou nutné, plynou z mimojazykových daností. U. však odmítá i myšlenku Lakoffovu, [30] který — uvědomuje si důležitost mimojazykových dat pro interpretaci vět — navrhuje, aby gramatika negenerovala jako dosud jen věty a jejich strukturní popisy, nýbrž dvojice (P, S), skládající se z věty S, která je gramatická jen ve vztahu k presupozici P (přičemž jde o presupozici týkající se mimojazykové reality, přesto však chápanou jako součást jazykové kompetence a traktovanou jakožto sémantické pravidlo). U. přesvědčivě namítá, že jde o návrh velmi problematický, neboť předpokládá, že tyto „presupozice“ by mohly být popsány v gramatice. “I believe that there is no limit as to the variety of frame of reference from which a speaker starts speaking. I cannot see that there is any prospect that they are amenable to description by rule, and even if this [140] would be the case, they would be not the business of the linguist and in any case they would not belong in the semantic component of the grammar” (*Comments*, 148). A uzavírá: „„Opět jsem zde nucen dojít k závěru, že to, co jsou jasně data mimojazyková, není za takové uznáváno, nýbrž se zařazuje pod společného jmenovatele všeho, co vyhlíží záhadně, pod hlavičku sémantiky“ (tamtéž).

O předběžnou (a neúplnou) klasifikaci typů působení kontextualizace vět na náš úsudek o jejich sémantické přijatelnosti se pokusil Bolinger (*Lingua*): (1) Jistá konstrukce jeví se, je-li „vysvlečena z kontextu“, jako nepřijatelná. (2) Nepřítomnost kontextu může (a) maskovat některé účinky dvojznačnosti; (b) způsobit, že částečně omezující pravidlo se může jevit jako pravidlo omezující absolutně; (c) zakrýt možnost rozšíření sémantického rozsahu nějakého slova. Mimo jiné uvádí B. jako příklad větu *I am the soup* a ukazuje, že lze nalézt zcela přirozený kontext (pokladní k zákazníkovi při placení u jedné z restauračních pokladen), v němž tato na první pohled nepřijatelná věta bude znít zcela nenásilně. [31] Je to umožněno tím, že do významového rozsahu zájmena *I* lze zahrnout cokoli, co mluvčí shledává za praktické asociovat se sebou samým. S obdobnou argumentací se shledáváme i u Uhlenbecka, když zdůvodňuje možnost užít věty *Golf plays John*: podstatné je to, že jakmile anglický mluvčí cítí, že potřebuje změnit golf na hráče, může tak učinit a věta nebude nijak nápadná, pokud je pro danou příležitost vhodná. [32] A na účet generativistů poznamenává na jiném místě, že samy principy produkující zdánlivě podivné věty jsou základními a univerzálními principy jazyka. Klíč k tvořivosti jazyka není

jen v syntaxi, nýbrž i v dynamické povaze slovního významu (*Comments*, 65). (Také Haas obhajuje metaforu jako "the most conspicuous way of contravening semantic tendencies while yet complying with grammatical rules" (JL, 86).)

B. shledává přinejmenším dvě příčiny necitlivosti většiny lingvistů k vyjadřovacím možnostem jazyka v jejich plnosti. Je to jednak částečná slepota, pokud jde o kontextualizaci uvnitř větších větných celků nebo mezi větnými celky, jednak jednostranná strukturní orientace: Asi není správné, ptáme-li se, zda daná věta (nebo větný typ) je gramatická — místo toho bychom se měli ptát, zda má nějaký význam, tento význam určit a popsat strukturu jakožto výsledek sémantického výběru. V této souvislosti si B. klade otázku ospravedlnění popisu jazyka ze sémantického východiska a odpovídá na ni, že by sice tento postup mohl vést k horším komplikacím, než s jakými se potýkáme dnes, ale že se zdá získávat přívržence a že „deserves to be tried“ (*Lingua*, 40). [33]

[141]Učení o jisté volnosti v nakládání se sémantickými rysy domyslel dosud nejdále Bolinger v BSE 8 (označuje je však jako rysy gramatické). Lexikální jednotky bývají charakterizovány buď kategoriálně (prohlásí se o nich, že patří do jisté třídy, jde tedy o výroky typu „*cukr* je jméno látkové“), nebo pomocí jistých rysů („subst. *cukr* má (inherentní) rys ‚látkovost‘“); avšak ještě méně strnulým způsobem lze jednotky charakterizovat pomocí atributů: při tomto přístupu se už nepředpokládá, že slovník vyžaduje, aby byl určitému slovu připsán vždy určitý rys, přičemž změna jednotlivého rysu může znamenat změnu slova v jiné, nýbrž slovo jako sémantická jednotka se zcela osamostatňuje a vedle slov se předpokládá množina gramatických atributů, které mluvčí mohou více nebo méně volně podle svého uvážení k jednotlivým slovům připojovat. Nejde ovšem o individuální libovůli (nezávislou na slovním významu) — např. pravděpodobnost, že sloveso *despise* bude kvalifikováno atributem ‚sloveso‘ je virtuálně 100 %, kdežto pravděpodobnost, že subst. *sugar* bude kvalifikováno jako ‚látkové‘, je výrazně menší. A tak otázka, do jaké míry dané sloveso „je“ tím či oním, stává se věcí statistiky a hlavní otázkou je jeho sémantické spektrum a jaké bude mít gramatické důsledky ta okolnost, že bude opatřeno daným atributem (nebo atributy). Pojetí odlučitelných atributů dobře vystihuje jazykovou tvořivost a nenutí předpokládat, že např. básník, který připiše stromům nebo kamenům atribut ‚lidskost‘, porušuje tím předem pevně danou kategorii (nebo inherentně fixovaný rys). Atribut představuje způsob pojmového operování (conceptual manipulating) s entitami naší zkušenosti: jejich uskupování, rozdělování, vyčleňování, reifikování, možnost nechat je probíhat v čase, umocňovat je, oživovat atp.

Alespoň jeden příklad: angl. subst. *weather* (počasí) samo o sobě není nositelem žádného z obou atributů stojících v polárním protikladu ‚počitatelné - látkové‘, jak to ukazuje nemožnost spojovat je na jedné straně s neurč. členem nebo zákl. číslovkami, na druhé pak s výrazy množství jako *much* a *lot of*. Avšak je-li toto subst. nějak blíže určeno,

může být chápáno jako látkové (*I hope we're going to have some good weather*). Blíže neurčené *weather* chápeme totiž vždy jako prostě něco právě přítomného, co nemá procesuální ráz jako čas a proto nemůže být segmentováno časově, a nerozkládá se jako prostor, takže nemůže být segmentováno prostorově; avšak ve spojeních jako *good weather, stormy weather, today's weather* nejde o prostou přítomnost, nýbrž o něco, co dosud ještě trvá; a proto může být srovnáváno, rozdělováno a měřeno.

Na rozboru mnoha příkladů, které se týkají i dalších atributů (dichotomie ‚dělitelnost - nedělitelnost‘ (souvisící s měřitelností a soudržností) a ‚plurálnost - singulárnost‘) ukazuje, že na mnohé entity lze pohlížet dvěma způsoby a že je sice pravda, že dvojice ‚sing. - pl.‘ je obecně závislá na páru ‚jm. látková — jm. počítatelná‘, že však přesto mohou oba páry variovat nezávisle. Tak např. plurál může být nazírán buď tak, že jej tvoří individua (počítatelné části), anebo nediferencovaná látka; anebo můžeme subst. v singuláru pojímat buď jako látková, nebo počítatelná (srov. i čes. *Mám ještě nějakou korunu : Mám už jen jednu korunu*). (Myslím, že navrženého interpretačního způsobu by bylo možno s výhodou použít v češ. např. při popise a výkladu výskytu plurálu u abstrakt.) B. naznačuje i možnost aplikovat zvolený přístup na slovní druhy (angl. konverze tu leccos napovídá).[\[34\]](#)

Názory B-ovy lze shrnout takto: Zdá se, že pojem „inherentní“ si žádá obecné přehodnocení, právě ve světle toho, že mluvčí má jistou volnost pojmově uchopovat (conceptualize) význam jednotlivých lexikálních jednotek mnoha různými způsoby.

[142] Na **závěr** bychom se mohli pokusit stručně zhodnotit kritiku generativně transformační sémantiky, jak jsme zde o ní referovali. Zdůraznění důležitosti jazykového i mimojazykového kontextu plyne z požadavku interpretovat jazykový systém z hlediska jeho fungování v procesu společenské komunikace v celé šíři. Tento soustavný zřetel k sociální podmíněnosti jazyka jakožto kategorie společenské a historické (a to výrazně právě v aspektu sémantickém), k jeho schopnosti pružně reagovat adaptivními změnami na nové nebo neobvyklé dorozumívací úkoly a situace — to vše je podle našeho soudu velmi žádoucím korektivem k přesvědčení generativistů, že tvůrčí aspekt jazyka (přesněji: užívání jazyka!) lze spatřovat v generativním mechanismu popsatelem strohými pravidly.[\[34a\]](#) — Rovněž tak Bolingerova myšlenka „sémantických atributů“ snaží se oprostit popis a interpretaci jazyka od nedialektického pojetí fixovaných, statických, strnulých kategorií. Nejde mu ovšem o individuální libovůli připisování nebo nepřipisování atributů,[\[35\]](#) nýbrž o různé možné modifikace v pojetí jevů objektivní reality. A to je, tuším, v soulase s marxisticko-leninskou teorií poznání, která nejenže předpokládá aktivní účast poznávajícího subjektu a uplatnění poměru subjektu k objektu (hodnotící složka), nýbrž předpokládá v pojmových strukturách vedle rysů odpovídajících inherentním vlastnostem jevů též rysy rázu funkčního, spjaté s různými formami lidské činnosti. Výklady známého psychologa S. L. Rubinstejna

vedou k závěru, že různé orientační motivace, resp. formy činnosti vedou k tomu, že táž množina objektů může být pojmově uchopena různými způsoby, a že tvoření pojmů a klasifikování musí tedy být pružné a kombinace pojmových rysů variabilní.

Lze tedy říci, že práce, o nichž bylo v tomto článku referováno, jsou celkem žádoucím korektivem k samé podstatě generativního směru v lingvistice, aniž tím ovšem snižují některé nesporně pozitivní podněty a cenné dílčí výsledky, které generativní přístup přinesl. Ostatně s výrazně kritickým hodnocením přínosu a badatelských možností generativistické teorie se v poslední době setkáváme i u generativistů samých. Jeden z nich (**Postal**, o. c., s. 160–161) říká doslova: „... hlavním — a podle mne nejcennějším — výsledkem nejméně dvanáctileté práce na g. g. je, že se zcela zřetelně a stále prohloubeněji ukazuje, že přirozené jazyky jsou fantasticky obrovsky obsáhlý, složitý a záhadný systém, jehož principy se dosud ve značné míře vymykají specifikaci.“ „... více než po dvanácti letech generativního studia anglické gramatiky prováděného mnoha desítkami lidí máme dosud stěží jedinou rozumně zpracovanou analýzu některé složky gramatiky, analýzu, která by se alespoň blížila relativní stabilitě a nenapadnutelnosti“. „... naivně jsme se domnívali, že bylo skutečně možné ... zkonstruovat generativní gramatiky pro lidské jazyky, a lidé se dali vážně do práce na nich ... Snaha dospět k přesným formulacím gramatiky sice nepřinesla přesné formulace, které by byly platné, vytvořila však správný postoj, který předcházející práce nepřinesla.“ A na otázku, co je tedy smyslem generativistického bádání (když se konstruování generativních gramatik jeví jako nerealistické), Postal odpovídá, že dnes je jím konstruování a ověřování argumentů podporujících ten nebo onen požadavek kladený na jednotlivé gramatiky nebo na obecnou teorii gramatiky (o. c., s. 168).

I když poznání nesmírné bohatosti a složitosti jazyka je jistě cenným přínosem, lze se myslím právem obávat, že takový postoj k této skutečnosti, který zdůrazňuje [143]záhadnost a tajemnost (obscurity, mysterious) jazykových systémů, není nejvhodnější reakcí ze strany lingvistů. Přechází se tu z jednoho extrému (naivně racionalistický euforistický optimismus) do druhého (takřka mystický agnosticismus). Zjištění skutečných vlastností jazyka (které badatelům jinak orientovaným nebyly ovšem ani dříve neznámy) a selhání zvoleného přístupu by snad mělo vést spíše než k položení otázky, k čemu je tento přístup dobrý, k vytýčení úkolu hledat takový přístup a metody, které by byly právy skutečné povaze objektu našeho zkoumání.

[1] Srov. český překlad (Praha 1966), s. 9, 16, 18, 104/5 a pod. i dále, zejm. v kap. 9. Je též zajímavé, že Chomsky tu ještě staví proti pojmu sémantický pojem formální (tj. gramatický, syntaktický). Není bez zajímavosti uvést v této souvislosti diametrálně odlišný názor jiného předního amerického badatele, K. L. **Pikea**: “I am attempting to develop a point of view within which form and meaning must not be separated in theory; there are rather form-meaning composites. For convenience, one may on occasion discuss the form and meaning aspects as if they were separate, while taking pains to indicate that such an expedient is a distortion which must be corrected at proper

intervals and in the relevant places in the discussion .." (*Language in relation to a unified theory of the structure of human behavior*, The Hague—Paris 1967, 62—63.) A v diskusi s názory Chomského dodává: "... my emphasis does not at all set up semantics independently of the grammar, but emphasizes a form-meaning composite, to avoid a trap of totally independent meaning, or a trap of totally independent form" (tamtéž, 279.) — Srov. též výstižnou formulaci **Uhlenbeckovu** (s níž se ztotožňuji): "The fact overlooked by Chomsky is that the syntactic and the semantic aspects of language presuppose each other. Syntactic phenomena only present themselves in linguistic forms which have meaning, while the semantic aspect is only observable in linguistic forms which have a syntactic structure" (*Comments*, 66; viz bibl. údaj v pozn. 17).

[2] A. **Reichling**, *Principles and methods of syntax: cryptanalytical formalism*, *Lingua* 10, 1961, 1—17.

[3] Srov. k tomu kritiku „konvencionalistických koncepcí“ v jazykovědě v sovětském kompendiu *Obščee jazykoznanije. Metody lingvističeskich issledovanij*, Moskva 1973, 301—308. — Tyto problematické konvencionalistické rysy generativistů postřehli např. i M. **Halliday** a jeho spolupracovníci, když kriticky napsali: "... (transformation theory) instead of relating language events to a defined set of categories ... and controlling the description by requiring that all statements about a language refer in specific ways to particular instances of these categories in the language concerned ..., it assumes only 'sentence' as a (theoretical) category, other terms like 'clause' being used as ad hoc descriptive labels, and controls the description by deriving all exponents from this initial 'sentence' by a set of rules ..." (viz M. A. K. **Halliday** — A. **McIntosh** — P. **Strevens**, *The linguistic sciences and language teaching*, London 1964, 299 až 300).

[4] *Logický základ teorie jazyka*, vydaný společně v jednom svazku se *Syntaktickými strukturami*.

[5] Srov. F. **Daneš** - K. **Horálek**, *IX. mezinárodní kongres lingvistů*, SaS 34, 1963, 67—76. Zde jsme také upozornili na to, že na kongrese se ukázalo, že do popředí lingvistických zájmů se bude postupně dostávat zřejmě sémantika.

[6] Vtipně Halliday charakterizoval Chomského myšlenku, že gramatika (bez sémantiky) je jediným oborem formální jazykovědy: "[this idea] might be described as a colorless idea that sleeps furiously between the sheets of linguistic theory, preventing the bed from being made" (*Categories of the theory of grammar*, *Word* 17, 1961, 275), s narážkou na větu uváděnou Chomským jako příklad na větu gramaticky správnou, avšak nikoli smysluplnou.

[7] Další rozvinutí této koncepce se najde zejména v práci, kterou napsal J. **Katz** s P. **Postal**em r. 1964; její český překlad vyšel v knize *Celistvá teorie lingvistických popisů*, Praha 1967. — V poslední době se však **Postal** od Katze distancoval. Ve své zajímavé a provokující stati z r. 1972 (*The best theory*, in: S. Peters (ed.), *Goals of linguistic theory*, New York 1972, 131 až 170) píše: "Chomsky's original studies were based on the position — which he has never totally abandoned, despite a weak acceptance of a different view for a time under Katz's influence — that semantic structure cannot be taken seriously" (158). Trvání na představě, že existuje na sémantice nezávislá hloubková struktura, je právě důsledkem Chomského postoje a vedlo k tomu, že teoretický aparát zkonstruovaný k tomu, aby spojoval hloubkovou a povrchovou strukturu, se zcela liší od vlastní transformační teorie. — Je zajímavé, že i **Kacnel'son** (o. c., s. 103) soudí, že chápání sémantické složky jakožto pouhé „interpretace“ je poplatné asémantickému pojetí syntaxe u Chomského.

[8] Podrobnější její charakteristika a stručný přehled její kritiky se najde v interní publikaci ÚJČ a JS z r. 1973, *Práce o sémantické struktuře věty* od F. **Daneše** - Z. **Hlavsy** - J. **Kořenského** a spoluprac. — Sami autoři charakterizovali svůj základní přístup slovy "linguistic description minus grammar equals semantics", což (jak vtipně poznamenává McCawley, o. c. v pozn. 11, s. 125) "... in effect asserts that semantics is (by definition) the hairy mess that remains to be talked about after one has finished with linguistics proper".

[9] Avšak v novější své práci (*Deep structure, surface structure and semantic representation*, 1971) Ch. naopak předpokládá, že pro sémantickou interpretaci může být relevantní i struktura povrchová. — Zajímavou myšlenku na okraj koncepce Ch. vyslovil **Kacnel'son** (o. c., s. 104): Sama idea „sémantické interpretace“, předpokládající závislost sémantické struktury věty na její struktuře formální, nezdá se být zdůvodněná. Spíše naopak se struktura formální jeví jako odvozená od sémantické, jakožto svého druhu „syntaktická interpretace“ hloubkové struktury sémantické.

[10] Tato terminologie se velmi rozšířila v současné lingvistice, přes svou značnou pojmovou vágnost (anebo snad právě pro ni?). Ch. tuto distinkci (k níž byl inspirován patrně Hockettem) spojuje s portroyalskou Gramatikou a koreluje s Humboldtovou distinkcí „vnitřní“ a „vnější forma“ a s Wittgensteinovým lišením „Tiefengrammatik“ a „Oberflächengrammatik“.

[10a] Omezujícím pravidlům („filtrům“) přiřítá nyní mimořádnou důležitost **Postal**. Říká (o. c., s. 139), že dosud byla takováto pravidla pokládána spíše za prostředek vzešlý ze zoufalé snahy vyspravit potápějící se teorii, dnes však prý musíme brát filtry vážně jako jeden z fundamentálních typů gramatických pravidel. Postal předpokládá, že vedle pravidel univerzální gramatiky bude pro každý jazyk platit třída pravidel filtračních (pro něj specifických), přičemž tato třída bude představovat větší část gramatiky daného jazyka (o. c., s. 147).

[11] S termíny *subjekt*, *objekt* se setkáváme už v *Syntaktických strukturách*, kde se o nich říká, že jde o „čistě formální pojmy, patřící do teorie gramatiky“ (s. 101). Nyní však (v *Aspects*, s. 70) se liší „logický subjekt“ (v hloubkové struktuře) a „gramatický subjekt“ (v povrchové str.), ba dokonce se uvažuje o tom, že vedle pojmů těchto dvou rovin by asi bylo potřebné zavést pojem ještě abstraktnější, totiž „sémantické funkce“ (s. 163). Kritiku nedůsledného užívání těchto termínů najdeme už v cit. článku **Reichlingové** a v **Danešově** stati v TLP 1, 1964, 241n.

[12] Užívám tu notace Chomského, „vypůjčené“ z generativní fonologie a v generativní gramatice nyní široce užívané. Každý rys se může objevit buď se znaménkem +, nebo —, resp. ±.

[13] Problematicčnost Chomského interpretace rozdílu mezi větami typu *The boy may admire sincerity* a *Sincerity may admire the boy* kritizuje **Uhlenbeck** (*Comments*, 63n.).

[14] J. D. **McCawley**, *The role of semantics in a grammar*, sb. *Universals in linguistic theory*, New York 1968, 125—169.

[15] Jednou z jeho hlavních námitek byla neudržitelnost předpokladu, že „semantics begins where syntax ends“, opírajícího se o Morrisovo pojetí syntaxe a sémantiky, proti němuž argumentuje tím, že „in natural languages, semantic relations, too, are relations between symbols“, a že tedy „the logistic dichotomy is inapplicable to natural languages“ (viz jeho *Explorations in semantic theory*, sb. *Current trends in linguistics* 3, 1966, 468n.). Tuto myšlenku rozvedl F. **Daneš**, srov. jeho referát *Semantic considerations in syntax* na X. mezinár. kongrese lingvistů v Bukurešti. — Velmi zajímavý kritický postřeh přináší Ju. D. **Apresjan** ve své knize *Leksičeskaja semantika* (Moskva 1974). Na s. 20 poznamenává, že pokud hloubkový syntaktický komponent transformační gramatiky generuje řetězce symbolů tříd typu N, V, A, Adv, ukazuje se nemožným přímo určit synonymnost takových vět, které nejsou konstruovány z totožných slovních druhů; neboli jinak řečeno: takováto hloubková struktura stroze omezuje volnost výběru výrazových variant (parafrází) jistého významu.

[16] Ch. J. **Fillmore**, *The case for case*, cit. sb. *Universals of linguistic theory*, s. 88.

[17] Užitečnou, i když jednostrannou konfrontaci obou přístupů podal J. **Katz** v čl. *Interpretative semantics vs. generative semantics*, FL 6, 1970, 220—259. Srov. též **Uhlenbeckův** kritický přehled v čl. *Nejnovější vývoj v transformačně generativní gramatice*, SaS 32, 1971, 1—19, 117—139 (jehož anglické znění vyšlo nyní v **Uhlenbeckově** souboru statí *Critical comments on transformational-generative grammar 1962—1970*, The Hague 1973; tento soubor cituji zde jako *Comments*). —

Nejnovější variantu „generativní sémantiky“ přináší citovaná stať **Postalova**. (Postal však charakterizuje toto označení jako „nešťastné“ a základní rys tohoto přístupu spatřuje v tom, že sémantická reprezentace a povrchová struktura jsou formálně homogenní a že proto též nelze vést ostrou hranici mezi syntaxí a sémantikou.)

[18] *Meanings and rules*, sb. *Proceedings of the Aristotelian society*, 1973, 135–155 (dále jen *Meanings*); *Rivalry among deep structures*, *Language* 49, 1973, 282–293; *John Lyons' "Introduction to theoretical linguistics"*, *Journal of linguistics* 9, 1973, 71–204.

[19] *Judgements of grammaticality*, *Lingua* 21, 1968, 34–40; *Categories, features, attributes*, *Brno studies in English (BSE)* 8, 1969, 37–42.

[20] *Three misconceptions of grammaticalness*, *Monograph series in languages and linguistics* 17, *Georgetown University* 1964, 3–9.

[20a] *Semantik und Grammatik*, in: „*Sprache der Gegenwart*“, Bd. XX (1971), Düsseldorf 1973. — Na adresu Chomského „sémantických restrikcí“ říká, že přesahují nejen gramatiku, ale že jsou často povahy mimojazykové, tj. dány „znaností věcí“. Úlohou gramatiky nemůže být „produkovat“ všechny věty nějakého jazyka včetně jejich lexikálního obsazení: musí se omezit na gramaticky správné větné typy. Omezení podmíněná skutečnostmi mimojazykovými do popisu jazyka vůbec nepatří: např. *vařit klavír* může být vysoce nerozumné a neekonomické počínání a výpověď *Tenhle stromek zpívá koledy* může být lež; avšak „němčina [resp. čeština] nemá nic proti tomu, že se klavíry vaří a stromky zpívají“.

[21] **Bazell** soudí, že vedle těchto dvou druhů odchylných vět (z nichž první vzniká porušením toho, co on nazývá „grammatical constraints“, a druhý porušením „semantic restraints“), existuje ještě rozdíl třetí, který nazývá „referenční zábranou (referential obstruction)“: jde o věty typu *Šilhavý slon spal v hotelové posteli* na rozdíl od věty *Bezbarvé zelené ideje zuřivě spí*, která představuje deviaci porušující „semantic restraint“. — Pokud jde o věty typu (1), nevyklučuje ovšem ani Haas jejich výskyt jako eliptických odpovědí na otázku.

[22] Už **Weinreich** v *Explorations* poznamenal, že taková sémantická teorie, která není schopná traktovat básnické apod. užívání jazyka, má jen okrajový význam.

[23] Jak ukazují některé Haasovy příklady, nepřihlíží — podle nás neprávem — k polysémii sloves; v tom se neliší od většiny generativistů.

[24] S touto možností počítá např. A. **Becker** ve své zajímavé disertaci *On generative description of the English subject tagmemes*, Ann Arbor 1967 (rozmnoženo). Odmitá sémantickou subklasifikaci (jmen a sloves) a soudí, že velká část této informace je zahrnuta v hloubkových kategoriích typu agens, instrument atp., které představují odraz lidské konceptualizace mimojazykového světa.

[25] Srov. k tomu též výklady S. D. **Kacnel'sona**, o. c., s. 106.

[26] Na stejném sémantickém principu je založen Březinův verš *Den září zatmívá dálky — noc temnem zapaluje výše*, uváděný v příručkách poetiky jako příklad na paradoxon; jeho sémantika je však zcela reálná, odpovídá naší empirii.

[27] Srov. k tomu např. též výklady známé rumunské psycholožky jazyka T. **Slama-Clazacu** v knize *Langage et contexte*, The Hague 1961.

[28] Na tento rozdíl upozornil již dříve F. **Daneš** v stati *Opyt teoretickej interpretacii sintaksičeskoj omonimii*, *VJaz* 1964, č. 6, s. 16. — (V původním, nezkráceném českém znění se čte: „Při sémantické interpretaci věty (e) *Karel se setkal s Jarmilou až při odchodu z divadla* zůstává nejasné, o čí odchod šlo; jsou tu přinejmenším tři možnosti: (1) Karel, (2) Jarmila, (3) oba. Opravňuje nás to však prohlásit větu (e) za homonymní? Zde přece nejde o to, že je možno nějakému syntagmatu přiřadit několik různých sémantických vztahů ..., ani že je možno spojit slovoformy obsažené ve větě několika různými způsoby. ... O tom, o čí odchod jde, věta prostě nevypovídá ... Jde tu tedy o částečnou **sémantickou neurčitost** neb **neúplnost** věty, nikoli o její vícestupňovost ... Kdybychom zavedli pojem „sémantické stavby věty“, řekli bychom, že v případě (e) byla

zvolena taková derivate gramatického větného vzorce, která nechává sémantické funkční místo ‚původce odchodu‘ gramaticky nepokryté. ... Případy částečné sémantické neurčitosti vět typu (e) by stoupenci transformační mluvnice vysvětlovali patrně opět pomocí transformací, např. takto:

<i>K. se setkal s J.</i>	+ <i>J. odcházela z divadla</i>	}	→ <i>K. se setkal s J. při odchodu z divadla</i>
<i>K. se setkal s J.</i>	+ <i>K. odcházel z divadla</i>		
{	+ <i>K. odcházel z divadla</i>		
	+ <i>J. odcházela z divadla</i>		

Ovšem takovéto transformace by nevysvětlily nic víc, než že totéž lze vyjádřit jednou určitěji, podruhé neurčitě. K osvětlení struktury věty však mnoho nepřináší.

[29] Srov. práci cit. zde v pozn. 11, s. 152.

[30] G. **Lakoff**, *Presuppositions and relative grammaticality*, sb. W. Todd (ed.), *Studies in philosophical linguistics*, 1969, 103–116.

[31] Shodou okolností jsem se s obdobnou českou větou setkal před časem při telefonickém odesílání telegramu: vytočil jsem totiž omylem nesprávné číslo a telefonistka, když zkonstatovala můj omyl, informovala mne: „*Já nejsem telegramy, to musíte volat číslo ...*“.

[32] Podle našeho soudu tu U. správně rekuruje vlastně k větně sémantickým funkcím (rolím) participantů nějakého sémantického predikátu. V rámci koncepce vypracované v odd. gramatiky ÚJČ ČSAV byl formulován (J. Kořenským v diskusi) obdobný princip: např. ve funkci agentu (u daného slovesa) může vystupovat jakákoli sémantická jednotka, kterou mluvčí v dané situaci pokládá za vhodné s touto funkcí spojit. (Srov. k tomu níže Bolingerovy výklady o problematičnosti inherentních sémant. rysů.)

[33] Poněkud jiný postoj zaujímá k sémantickému aspektu **Haas**. V podstatě se vyslovuje kriticky k „dualismu“ dvou plánů (ať už v pojetí de Saussurově, nebo některém generativistickém) a dodává, že jeho kritika je však zaměřena spíše proti „the disembodiment of Notional Grammar“ než proti „dementization of Formal Grammar“. — Naproti tomu **Uhlenbeckův** postoj přihlíží k dialektické povaze obou složek: „The trouble with language is that it is such a complicated, many-sided phenomenon. In order to do full justice to this complexity, what one needs is not an extreme theory which unduly stresses one of its aspects, but a well-balanced theory which accounts for the antinomies so characteristic for language (*Comments*, 107). — **Coseriu** (o. c., s. 88) upozorňuje na to, že základem gramatiky může být jen sémantika ve smyslu intenzionálním (einzelsprachliche Bedeutungsfunktionen), nikoli však extenzionálním (Bezeichnung), jak tomu bohužel většinou u generativních sémantiků bývá. Já sám bych jej doplnil v tom smyslu, že (podle **Kacnel'sona**, o. c., s. 14, 116) sémantický obsah jazykových forem představuje amalgám složek univerzálních a idioetnických.

[34] Lze poukázat i na některé myšlenky S. D. **Kacnel'sona**: sémanticko-gramatická klasifikace lexikálních významů je založena jednak na „způsobu označení (prezentace)“ nejazykových jevů jazykem, jednak na funkci syntaktické; způsob prezentace závisí na vztahu lexikálního významu k promluvové situaci (o. c., s. 145, 215). **Bolinger** užívá výrazů „to be viewed as“, „to be rendered“, „thought of“, „intended to be taken“.

[34a] Zdá se, že Postal a někteří další si začínají neudržitelnost tohoto pojetí uvědomovat. Srov. např. **Postalův** námět, aby ani bázev pravidla a transformace nebyly pokládány za tvořivé, a „tvořivost“ přesunout na „random formations of trees and tree sequences out of a fixed alphabet or set of alphabets“ (o.c., s. 165). — Neméně pozoruhodný je i jeho názor na „přesnost (precision)“ gramatických pravidel; říká doslova: „Nikdo neví, jak stanovit jakákoliv pravidla přesně. Úplnou přesnost lze dosáhnout jen za cenu úplné arbitrérnosti“ (166).

[35] **Bolinger** sám výslovně říká, že mluvčí je při své volbě „strongly influenced, but not completely controlled, by the nature of the entity“ (BSE 8, 39).

Předchozí **Boris A. Serebrennikov: O obsahu marxistické teorie jazyka**

Následující **Svatava Machová: K formě závislostních gramatik**

- **Menu**

- **Základní informace**
- **Archiv**
- **Aktuální číslo**
- **Redakce**
- **Předplatné**
- **Pokyny pro autory**
- **Posuzovatelé**
-

Hledání v archivu:

Hledat